

rivayette bulunmuşlardır. Kardeşi Hasan b. Muhammed'in kâdilkudât olduğu dönemde Sâmerrâ kadılığına tayin edildi; onun ölümünün ardından Halife Mu'temid-Alellah kendisini kâdilkudâtlığa getirmek istedi. Başlangıçta kabul etmediyse de daha sonra râzı olarak 262 (876) yılında bu makama geçti. 282'de (896) Bağdat Kadısı İsmâil b. İshak el-Cehdamî'nin ölümü üzerine Bağdat kadılığına tayin edilen Ali b. Muhammed, 7 yahut 11 Şevval 283 (17 yahut 21 Kasım 896) tarihinde Bağdat'ta vefat etti, cenazesi Sâmerrâ'ya götürülerek orada defnedildi. Ali b. Muhammed'in güzel ahlâklı ve kazâî konuları iyi bilen bir kişi olduğu rivayet edilmektedir (Sem'ânî, VII, 403).

4. Abdullah b. Ali b. Muhammed (ö. 301/914 [?]). Halife Muktefi-Billâh tarafından 292 (905) veya 293 (906) yılında Bağdat kadılığına tayin edildi. Onun kadılık makamına gelmesiyle bu ailenin Abbâsî Devleti'ndeki siyasî nüfuzu artmış ve devletin üst kademelerinde tayin ve azil işlerinde önemli rol oynamıştır. Abdullah b. Ali 296 yılı Cemâziyelâhîrine (Mart 909) kadar Bağdat kadılığı görevini sürdürdü. Muktedir-Billâh halife olunca onu Ebû Amr Muhammed b. Yûsuf'un yerine Bağdat'ın doğu tarafına kadı tayin etti (296/909); böylece görevi oldukça geniş bir alana yayılmış oldu. Kendisine bağlı olan yerleri bazı tâli bölgelere ayıran Abdullah bunlardan birinin kadılığına oğlu Muhammed'i getirdi. Abdullah b. Ali'nin 298 (910-11) veya 301 yılının Receb ayında (Şubat 914) Bağdat'ta öldüğü ve orada defnedildiği belirtilmektedir (Hatîb, X, 10).

5. Muhammed b. Abdullah b. Ali (ö. 301/914). Babasının 298 (911) yılında hastalanması üzerine Halife Muktedir-Billâh'in emriyle onun yerine getirildi. Ancak kadılık makamına yakışmayan davranışlarda bulunarak bundan dolayı hicvedilince (*el-'Uyûn ve'l-hadâ'ik*, IV, 153-154) görevinden alınıp yerine Ebû Amr Muhammed b. Yûsuf tayin edildi.

6. Hasan (Hüseyn) b. Abdullah b. Ali (ö. 325/936). Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Üşnânî'nin 316'da (928) istifasıyla boşalan Bağdat kadılığına tayin edildi ve 320 Ramazanında (Eylül 932) Halife Muktedir-Billâh tarafından azledilinceye kadar bu makamda kaldı. Daha sonraki görevi hakkında açık bilgi bulunmamakla beraber Muktedir-Billâh'in hal'edilip öldürülmesi esnasında ondan kadı olarak söz edilmesi (Arîb b. Sa'd, XI, 152) o sırada kadılık gö-

revini yürüttüğünü göstermektedir. Görevine bağlı, dürüst ve hükümlerinde isabetli bir kadı olduğu belirtilen Hasan b. Abdullah 10 Muharrem 325 (28 Kasım 936) tarihinde vefat etti.

7. Muhammed b. Hasan (Hüseyn) b. Abdullah (ö. 347/958). 292'de (905) doğdu. İbn Hacer, onun 321-322 (933-934) yıllarında Mısır kadılarını tayin ve azil yetkisine sahip olduğunu belirttiğine göre (*Ref'u'l-İsr*, s. 545-546) bu yıllarda kâdilkudâtlık makamında bulunmuş olmalıdır. 327'de (939) kâdilkudâtlıktan azledilerek yerine Yûsuf b. Ömer el-Ezdi getirildi. Her ikisinin babalarının daha önceki yıllarda kazâ teşkilâtının başına geçme konusunda rekabet içinde oldukları bilinmektedir. Müstekfî-Billâh'ın hilâfete geçişi sırasında ona biat edenler içinde Kadı Muhammed b. Hasan b. Ebü'ş-Şevârib'in de bulunduğu şeklindeki rivayetten (*Mes'ûdî*, IV, 356) kendisinin o sırada kadılık görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Müstekfî-Billâh zamanında 333'te (944) Bağdat'ın doğu tarafına kadı tayin edildikten sonra ertesi yıl azledilip tutuklanarak Sâmerrâ'ya sürgüne gönderildi. Aynı yıl içinde Mutî-Billâh'ın halifelige geçmesiyle tekrar görev alan Muhammed b. Hasan Bağdat'ın doğu yakasını, Haremeyn, Yemen, Mısır ve Sâmerrâ'yı içine alan geniş bir bölgenin kadılığına tayin edildi; ancak 335'te (946) bu görevinden azledildi. Yaptığı görevlerde iyi bir isim bırakmayan, hükümlerini aldığı rüşvete göre verdiği söylenen ve hakkında bir hayli hiciv yazılan (İbn Hacer, *Ref'u'l-İsr*, s. 546) Muhammed b. Hasan 347 yılı Ramazanında (Kasım-Aralık 958) öldü.

8. Abdullah b. Hasan (ö. 385/995 [?]). 350 (961) yılında Kadı Ebü's-Sâib Utbe b. Ubeydullah'ın ölümü ve mallarının müsâderesinden sonra Arslan Câmedâr'ın çabalarıyla, Büveyhî Emîri Muizzüddevle'ye yıllık 200.000 dirhem ödeme karşılığında kâdilkudâtlığa tayin edildi. Abdullah b. Hasan bu şekilde kadılık görevine tayin edilen ilk kimsedir (İbn Miskeveyh, II, 189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 536). Bu yüzden Halife Mutî-Billâh yeni kâdilkudâtı görevine başlatmadığı gibi teşrifatta kendisine yer verilmesine de müsaade etmedi. Bu hadise örnek alınarak Bağdat'ta hisbe ve şurta riyâsetine para karşılığı tayinler yapılmaya başlanınca kısa bir süre sonra Abdullah b. Hasan hisbe ve şahnelik makamlarını aynı yolla ele geçirmeye muvafak oldu (İbn Miskeveyh, II, 189; İbn Hallikân, I, 406). 352'de (963) işgal ettiği bütün makamlardan azledilen ve verdiği hü-

kümler geçersiz sayılan (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 549) Abdullah b. Hasan'ın daha sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur. İbn Miskeveyh onu kötü işler yapan çirkin yüzlü bir kimse olarak nitelendirmektedir (*Tecâribü'l-Ümem*, II, 189).

9. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah (ö. 417/1026). İbn Ebü'ş-Şevârib ailesinin en son kâdilkudâtıdır. Bu göreve Kadı Ebü Muhammed İbnü'l-Ekfânî'nin yerine tayin edildi (405/1014). Ebü Ömer ez-Zâhid ve Abdülbâkî b. Kâni'den hadis öğrendi. İffetli ve nezih bir kimse olduğu nakledilen Ahmed b. Muhammed hayatının sonuna kadar bu görevi sürdürdü (Hatîb, V, 46-47).

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî, *Ahbârü'l-kuğât*, III, 50, 90, 284-285, 293-294, 303, 324; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IX, 202-203, 276, 371, 389-390, 420, 437, 510, 514-515, 526; X, 49; İbn Ebü Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 5; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 356; Arîb b. Sa'd, *Şılatü Târîhü'l-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebü'l-Fazl] içinde), XI, 38, 152; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, II, 188-189; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 113-114; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 200-201, 344-345; V, 46-48; VII, 340, 410-411; X, 10; XII, 59-60; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 401-403; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 27, 164-165; VI, 125, 127; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 213; a.m.f., *el-Kâmil*, VII, 77, 134, 196, 217, 289, 304, 482, 484; VIII, 536, 549; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 406; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XI, 103-104; XII, 518; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 290; III, 319; Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 120; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 316; a.m.f., *Ref'u'l-İsr* (Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* [Guest] içinde), s. 545-546; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 33-34, 35; *el-'Uyûn ve'l-hadâ'ik* (nşr. Ömer es-Saîdî), Şam 1972, IV, 9, 74, 153-156, 439, 442, 446; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 142-143, 185; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâsîde*, Damas 1960, II, 389, 654; J. C. Vadet, "İbn Abî'l-Şevârib", *EP* (İng.), III, 691-692; Sâdık Seccâdî, "İbn Ebi'ş-Şevârib", *DMBİ*, II, 667-669.

NADİR ÖZKUYUMCU

İBN EBÜ'Ş-ŞÜKR

(ابن أبي الشكر)

Ebü'l-Feth Muhyiddîn Yahyâ b. Muhammed b. Ebi'ş-Şükr el-Mağribî el-Kurtubî (ö. 682/1283)

Endülüslü matematikçi ve astronom.

Hakîm el-Mağribî diye de anılır. Kurtuba'da (Cordoba) doğdu ve burada öğrenim gördü. Matematik ve astronominin yanı sıra özellikle Mâlikî fıkıhında belli bir düzeyde ulaştıktan sonra Dimaşk'a, arkasından da Bağdat'a giderek bir süre Hârûn b.

Şemseddin el-Cüveynî'nin himayesinde çalıştı. Daha sonra tekrar Dimaşk'a dönüp Eyyübî hânedanından el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un hizmetine girdi. Merâğa'da kendisiyle birkaç defa görüşen Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, o yıllarda onun başından geçen ve astronomideki başarılarına yol açan dramatik bir olayı nakletmektedir. Buna göre Moğol istilâsı sırasında (658/1260) Hülâgû'nun adamları, "Han sizleri ziyafete çağırıyor" diyerek el-Melikü'n-Nâsır ile birlikte İbn Ebü's-Şükr'ün de aralarında bulunduğu devlet erkânını Hülâgû'nun karargâhına doğru yola çıkarırlar; fakat bir süre sonra hepsini kılıçtan geçirmeye başlarlar. Bu sırada İbn Ebü's-Şükr'ün, "Ben müneccimim, yıldızların hareketinin ne anlama geldiğini bilirim; benim hana söyleyecek sözüm var" diye bağırması üzerine onu öldürmekten vazgeçerler ve kendisini huzura çıkarırlar, Hülâgû da kendisini Merâğa'ya Nasîrüddîn-i Tûsî'nin yanına gönderir (*Târîhu Muhtaşari'd-düvel*, s. 280-281). Böylece İbn Ebü's-Şükr Tûsî ölünceye kadar onunla birlikte, Tûsî'nin ölümünden (673/1274) sonra da hayatı boyunca Merâğa Rasathânesi'nde ilmi çalışma yapma ve öğretim faaliyetinde bulunma fırsatını elde etmiş olur. İbn Ebü's-Şükr'ün ölümüyle ilgili olarak Bağdatlı İsmâil Paşa272 (886) tarihini gösterirse de (*İzâhu'l-meknûn*, I, 354) bu yanlışır. Bu hata, Kâtib Çelebi'nin İbn Ebü's-Şükr ve Ebü Ma'ser el-Belhî'nin aynı adı taşıyan eserlerinden söz ederken Belhî'nin ölümüyle ilgili olarak verdiği tarihin yanlış aktarılmasından kaynaklanmış olmalıdır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 18).

Başarılı bir astronom olan İbn Ebü's-Şükr, Batlamyus'un 1 derecelik kirişin hesabında kullandığı denkleme yaklaşık bir çözüm sağlamış, daha sonra da Kâşî üçüncü derece denkleminde hareket ederek kesin çözüme ulaşmıştır. Öte yandan Bûzcânî, bir yayın üçte birinin sinüsünü araştırırken 1 derecenin sinüsünü bulmuş, İbn Ebü's-Şükr de farklı bir metotla bu değere çok yakın başka bir değer elde etmiştir. Ayrıca daire çevresinin çapa oranı demek olan π sayısını da bulmuş ve bu değeri Archimedes'in bulduğu değerle karşılaştırmıştır.

Eserleri. İbn Ebü's-Şükr'ün astronomi, astroloji ve trigonometri alanında kaleme aldığı eserlerin çoğu günümüze kadar gelmiştir. 1. *eş-Şeklü'l-kattâ'*. Koni kesitleriyle ilgilidir. Müellifin en dikkate değer çalışmalarından sayılan eser genelde Nasîrüddîn-i Tûsî'nin aynı adı taşıyan ki-

tabına dayanmakla birlikte bazı orijinal yorumlar da ihtiva eder. Meselâ küresel dik üçgenlerin sinüs teoremi için verilen iki ispattan biri Tûsî'ninkinden farklıdır. 2. *Tahrîrü'l-Mahrûât*. Pergeli Apollonios'un *Konika*'sından faydalanılarak telif edilen ve *Şerhu Kitâbi Abulünîyûs fi'l-mahrûât* olarak da anılan (Sezgin, V, 141) kitap günümüze kadar gelmiş ve Latince çevirisinin bir bölümü 1710 yılında basılmıştır. 3. *Tahrîrü'l-üker*. Eserin aslı Teodosios'a ait olup Kustâ b. Lûkâ tarafından Arapça'ya çevrilmiş ve Sâbit b. Kurre tarafından da ıslah edilmiştir; ancak İbn Ebü's-Şükr, eseri yeniden kaleme alarak daha mükemmel hale getirdiği için onun adıyla anılır. İbn Ebü's-Şükr'ün bu çalışmasının asıl adı *Tehzîbü maqâlâtı Teudusiyus fi'l-üker*'dir. 4. *İslâhu Kitâbi Menelaus fi'l-eşkâli'l-küriyye*. Menelaus'un küresel şekiller hakkındaki eserini düzeltmek üzere yapılmış bir çalışmadır. 5. *Ahkâmü tehâvîli sini'l-âlem*. Bazı kütüphane kataloglarında adı *Keyfiyyetü'l-ahkâm ülâ tahvîli sini'l-âlem* ve *ed-Dürrü's-şemîn fi'l-hüküm'alâ tahvîli's-sinîn* olarak da geçmektedir. Kâtib Çelebi bunun bir mukaddime, yirmi üç bab ve bir hâtimedden meydana geldiğini söylüyorsa da (*Keşfü'z-zunûn*, I, 18) mevcut nüshalarda iç düzenlemenin fasıl başlığı altında yapıldığı görülür. 6. *Edvârü'l-envâr*. 675'te (1276) kaleme alınan eser beş makaleden oluşan bir zıcdır. Müellif eserin mukaddimesinde, faydalandığı kaynaklardan doğru ölçüm araçlarıyla Merâğa'da gerçekleştirilen ve *Zîc-i İlâhî* diye bilinen astronomi tablolarını bizzat görüp inceleyerek, diğer zıcleri ise duyu-ma dayalı olarak kullandığını anlatır. 7. *el-Medhalü'l-müfid ve ğunyetü'l-müstefid fi'l-hüküm 'ale'l-mevâlid*. *Erba'ü maqâlât fi'n-nücüm* adıyla da anılan eser dört makaleden ve her makale çeşitli fasıllarından oluşmaktadır; günümüze birkaç nüshası intikal etmiştir. 8. *el-Ahkâm 'alâ kırânâtü'l-kevâkib fi'l-burûci'l-ışnâ 'aşer*. Burçlar astronomisiyle ilgili olan eser *el-Medhal*'den önce yazılmıştır. 9. *Tahrîrü'l-Mecisî*. Batlamyus'un ünlü eserinin özeti mahiyetinde olduğu için *Mülahhasû'l-Mecisî* veya *Hulâşatü'l-Mecisî* adlarıyla da anılır. Müellif eserine en son ölçümleri içeren bir bölüm eklemiştir. Bu ekte yer alan ekliptiğin eğimi 1264'te Merâğa'da yapılan ölçüme göre 23° 30' dir. Günümüzde kabul edilen değer ise 23° 30' 19" dir. 10. *Taşîhu'l-Uşurlâb*. İki mukaddime ve on üç fasıldan oluşmaktadır (*Encyclopedia of the*

History of Arabic Science, II, 481-482). 11. *Tahrîru Uşûli Öklîdis*. Öklid'in İslâm klasik kaynaklarında genel olarak *Uşûlü'l-hendese* adıyla anılan ünlü *Elemenlar* adlı eserinin bir revizyonudur. On beş makaleden meydana gelen eser, bu muhtevasına göre orijinal *Elemenlar*'ın on üç makalesiyle bunlara antikitenin geç döneminde ilâve edilen on dördüncü ve on beşinci makaleleri konu edinmektedir. *Tahrîr*, orijinal bir eser olmayıp henüz kayıp bulunan ve günümüze yalnızca İbrâ-nice tercümesi ulaşmış olan bir Arapça kaynaktan uyarlamadır. Eserin günümüze çeşitli nüshaları ulaşmış olup (Sezgin, V, 114) on beşinci makalesinin Arapça neşri İngilizce tercümesiyle birlikte Jan P. Hogendijk tarafından 1993 yılında yapılmıştır (bk. bibl.).

İbn Ebü's-Şükr'ün diğer eserleri de şunlardır: *'Umdetü'l-hâsib ve ğunyetü'l-tâlib*, *Tâcü'l-eyyâc ve ğunyetü'l-muhtâc*, *ed-Delâlat 'ale'l-itissâlât ve kırânâtü'l-kevâkib fi'l-burûci'l-ışnâ 'aşer*, *Câmi'u's-sağîr*, *Kitâbü'n-Nücüm*, *Risâle fi keyfiyyeti istihrâci'l-cüyûbi'l-vâkı'a fi'd-dâ'ire*, *Risâletü'l-Hîtâ ve'l-Uygûr*, *Maqâle fi'stihrâci ta'dîli'n-nehâr ve sâ'atü'l-meşriğ ve'd-dâ'ire mine'l-felek* (eserlerin yazma nüshaları için bk. Suter, s. 155-156; Brockelmann, *GAL*, I, 626; *Suppl.*, I, 868-869; Ullmann, s. 342-343; *DMBİ*, II, 665).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Ferec, *Târîhu muhtaşari'd-düvel* (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 280-281; *Keşfü'z-zunûn*, I, 18; Suter, *Die Mathematiker*, s. 155-156; Sâlih Zekî, *Âsar-ı Bakiye*, İstanbul 1913, s. 106-120; *İzâhu'l-meknûn*, I, 354; Brockelmann, *GAL*, I, 626; *Suppl.*, I, 868-869; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 224; Zebîhullah Safâ, *Târîh-i 'Ulûm-i 'Akli der Temeddün-i İslâmî*, Tahrân 1336 hş., I, 351; Sarton, *Introduction*, II, 1015-1017; Sezgin, *GAS*, V, 114, 141; Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 342-343; Sevim Tekeli, "Muhyî'l-Din al-Maghribî", *DSB*, IX, 555-557; a.mlf., "Tağî al-Din's Work on Extracting the Cord 2° and Sin 1°", *Araştırma Dergisi*, III, Ankara 1965, s. 123-131; Jan P. Hogendijk, "....Book XV of the Revision of the Elements By Muhyî al-Din al-Maghribî", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, VIII, Frankfurt 1993, s. 133-233; "İbn Ebü's-Şükr", *DMBİ*, II, 665; Boris A. Rosenfeld - Adolf P. Youschkevitch, "Geometry", *Encyclopedia of the History of Arabic Sciences* (nşr. Roshdi Rashed), London 1996, II, 481-482.

FERRUH MÜFTÜOĞLU

İBN EBÜ'İ-VEFÂ

(bk. KUREŞİ).